

Dohnányi Filharmonikusai és a kortárs zene* (1. rész)

Breuer János:

Az elnökkarnagy

Tartozom Önöknek egy vallomással. Soha nem hallottam vezényelni – sajnos, zongorázni sem – Dohnányi Ernőt. Hallhattam volna pedig, hisz idestova 60 esztendeje vagyok közönség, de én úgy nyolc-kilenc éves koromtól a Bárdos Lajos köre által rendezett Kis Filharmónia délutáni ifjúsági hangversenyein ismerkedtem a zenekarral, nem a nagy Filharmóniai Társaság estjein. Az Elnökkarnagyot véletlenül láttam működés közben úgy másfél percig nemrég. A Királyi Tévé Századunk sorozatában vetítettek Filmhíradó-részletet, mely a Filharmonikusok 1940 január 14-i zeneakadémiai munkahangversenyén készült. Bartók Két kép című kompozíciójának 2. tételéből – A falu tánca – vettek celluloidszalagra szemelvényt. Látszik, mennyire tiszta, világos mozdulatokkal vezényel Dohnányi; látszik a tanári páholyban ülő Bartók. A hangzásra igencsak ráillik az „archív” minősítés; az eleve gyengécske hangfelvételnél volt ideje tovább romlani hat évtizeden át, a Magyar Filmintézet raktári polcán.

Dohnányi Ernő vezényelni nem tanult soha. Ha akarta is, nem tehetett volna, mert nem volt hol. Karmesternek autodidakta volt valamennyi elődje és kortársa, sőt utódainak többsége is. A művészeti ág első főtanzakát 1901-ben, a lipcsei Mendelssohn-Konzervatóriumban alapította meg Nikisch Artúr, de példája még hosszú évtizedekig nem terjedt el. A karmestert a gyakorlat tette, nem az iskola.

Márpedig Dohnányinak a minimálisnál is kevesebb vezényelési tapasztalata volt, amikor az 1918 decemberében posztjáról lemondott Kerner István utódjául elnökkarnagnak szemelték ki a Filharmonikusok. Az 1867-től egyesületi formában működő zenekar maga választotta meg tisztségviselőit, elnökkarnagyit címmel felruházott vezető karmestereit. A jelöltet ebben a minőségében alig, szólistaként annál jobban ismerték. Dohnányi vezényletével adták elő 1903-ban magyarországi bemutatóként a zeneszerző d-moll szimfóniáját, 1910-ben

és 1916-ban a mű reprízét. Mint főfoglalkozású operisták jelöltjük keze alatt kísérték 1916-ban a Pierette fátyola pantomim felújítását. Első teljes filharmonikus hangversenyét 1918. március 4-én vezényelte Dohnányi. Azt mindenképp tudta róla majdani zenekara, hogy zseniális muzsikos. Feltehetően magyar utódot kerestek Kerner megüresedett helyére. Ez esetben sok választási lehetőségük nem volt, mert Reiner Frigyes, Szenkár Jenő, Széll György már német nyelvterületen s jó pozícióban működött, a hazai garnitúrában pedig Kerner Istvánhoz fogható karmester egy sem akadt.

Minden esetre próbaidőre szerződötték Dohnányit – két hangversenyre 1919 januárjában – mielőtt szavaztak volna róla, egy hónapra rá. Már első vizsgáján is szolgált meglepetéssel: játszott a zongora mellől vezényelte Mozart G-dúr versenyét. Ez a kettős mutatvány ismeretlen volt nálunk azideig. A frissen megválasztott Elnökkarnagy pedig mintegy negyedszázadra szóló programot hirdetett első prezidenciális hangversenyeinek egyikén, műsorra tűzvévén a szerző szólójával, Bartók 1909 óta nem játszott op. 1. Rapszódiját, s bemutatónként a nálunk szépszerével ismeretlen Szkrjabin Poème d'extase-át.

Dohnányi Ernőt 1919 februárjában választotta meg elnökkarnagyául a Filharmóniai Társaság. E közgyűlés pontos dátumát nem ismerem. Vázsonyi Bálint monográfiájából tudható, hogy 1944 május 11-én, a német megszállást követően az elnök feloszlatta zenekarát és az azt fenntartó egyesületet. E két időpont határolja a Dohnányi-korszakot, mely negyed századot ível át. Ily hosszú ideig e posztot nem töltötte be muzsikos sem előtte, sem utána. A Filharmonikusok mintegy 620 hangversenyen léptek fel, beleszámítva a nyilvános főpróbákat, ismétléseket, bel- és külföldi turnékat; közülük megközelítően 340-et Dohnányi vezényelt (teljesen pontos könyveléssel nem rendelkezem, azonban a műsorpolitikai trend a nagy számok törvénye szerint a rendelkezésemre álló adatokból is kiderül).

Mielőtt még részletekbe bocsátkoznék – madártávlatból: e negyedszázad leforgása alatt 104 kortárust zeneszerző 302 alkotását 549 alkalommal játszották a Filharmonikusok, jelentős részüket az elnökkarnagy vezényletével. Ha műsorelemzésre alkalmazható lenne matematikai átlagszámítás egyáltalán, mondhatnám, századunk zenéje a koncertek 85 százalékán volt jelen. Ez persze tökéletes sületlenség, mert Stravinsky szerzői estjén nem szerepelt Mozart, sem Beethoven Missa solemnisének előadásakor Honegger.

Elismerem, önkényesen járok el a kortárs repertoár adatsorának összeállításakor. Azonban a fogalom megbízható precizitással aligha definiálható, mert az anyakönyvi adatok esztétikailag irrevelánsak. Nem vettem figyelembe a hosszú életű Richard Straussnak a repertoárba nálunk is szervesen beépült műveit, sem Hubay Jenő zenéjét, amelynek századunkkal érintkezési pontja nincs. Számba vettem viszont a Dohnányi-éra előtt meghalt Szkrjabin, Debussy játszottóságát, tisztán zenei megfontolásból. Önkényes módszerem további jele, hogy nem differenciálok a többi magyar Dohnányi-kortárs kompozíció között, mivel többségüket – Önökkel együtt – nem ismerem.

Dohnányi Ernőről tudjuk, nem volt kifejezetten Beamter-típus. Kodályt is a napi ügyintézés ellátására vette maga mellé annakidején zeneakadémiai aligazgatónak. Bizonyos, hogy nem ült naphosszat a Filharmóniai Társaság Zenekarának irodájában. Szükség nem volt erre, intézte a dolgokat a zenekar ügyvezető alelnöke, titkára, pénztárosa, vezetősége. Éppoly bizonyos vagyok azonban abban is, hogy nem csak a saját hangversenyeinek műsorát alakította személyesen, döntő szava volt az egész évad kialakításakor. Ehhez nem kellett konferenciázni hétszám.

A Filharmonikusok 20. századi repertoárja tehát feltétlenül tükrözi Dohnányi Ernő ízlését, intencióit, olykor kompromisszum-készségét, valószínűleg karmesteri korlátait is. Bizonyára nem tagadhatta meg zenekara komponáló tagjaitól, például a brácsás

* Előadás a Földvári Napok Zenetudományi Konferenciáján, 2000. június 22-én.

Szerémi Gusztávtól, vagy az oboázó Turry Peregrintól – és még sok másától sem –, hogy bemutassa, amit írtak. És nem feltétlenül volt beleszólása nagy külföldi karmesterek műsorválasztásába – vállalnia kellett kompromisszumot, bármekkora tekintély volt is.

Dohnányinak – talán ez is egyfajta kompromisszum – számításba kellett vennie, milyen kortárs zenéssel hajlandó és képes találkozni a Filharmonikusok közönsége. Márpedig Budapest kortárs zenei fogadókészsége igencsak korlátozott volt a század első felében. Hogy meszebbre ne tekintsek, a Dohnányi égíse alatt 1923 májusában megrendezett I. Magyar Zeneünnepély (műsorán Schoenberg II. vonósnégyese, Hat kis zongoradarabja és egy sor más kortárs kompozíció hazai bemutatójával) folytatás nélkül maradt. Az új magyar zongoramuzsikát prezentáló Kósa György hangversenyén, 1927-ben – Jemnitz megszámllalta – 50-60 szék volt foglalt a Zeneakadémia Nagytermében. Az 1928 első felében működött Modern Magyar Muzsikások csoport négy kamarazenei est után, a teljes érdektelenség következtében, még az év tavaszán megszűnt. 1932-ben a Zeneakadémia Nagytermében tartotta első hangversenyét a feltámadt Új Magyar Zene-Egyesület; csakhamar a Fészek-Művész-klub mindössze 200 főnyi közönséget befogadó nagyterme lett az UMZE-koncertek helyszíne, de még az is túlságosan tágasnak bizonyult, rövidesen a Fodor Zeneiskola parányi koncertterme adott a bemutatóesteknek otthont. Az 1943 májusában másodikban megrendezett Új Magyar Zene-művek Hete után Dohnányi felháborodott sajtónyilatkozatban tiltakozott az ellen, hogy valódi közönség híján a Zeneakadémia Nagytermét megtöltendő, tanonciskolákat vezényeltek ki (ma szebb nevük van: szakmunkásképző), s az unatkozó srácok kártyáztak, nevetgéltek, az erkélyről papírpülöket eregettek. – A példák szaporíthatók tetszés szerint, csupán a közeget kívántam érzékelteni, amelyet a Filharmonia Társaság sem negligálhatott.

Ami már most az új európai zenét illeti Dohnányi idején a Filharmonikusok tartottak norvég, finn, svájci, lengyel, olasz nemzeti estet. Alapításuk, 1853 óta erre nem volt precedens. Szerzői esten előadói minőségben is közreműködött Respighi, két alkalommal Stravinsky, Ravel, Prokofjev. 1920 előtt Richard Strauss az egyetlen, aki szerzői esetet vezényelt a Filharmonikusok élén. – Hindemith maga

mutatta be Brácsaversenyét (op. 36/IV.), illetve hangversenye nyilvános főpróbáján – mivel a zenekar a versenyművet még nem sajtóította el – brácsaszóló szonátáját.

Feltűnő, hogy a német-osztrák ízlésűnek mondott Dohnányi mennyire mellőzte e nyelvterület új zenéjét. Maga mutatta be 1921-ben Schoenberg – szextettként már megismert – Verklärte Nacht-ját. Ez volt Schoenberg első, egyszersmind hosszú ideig egyetlen zenekari műve Magyarországon. Ugyanabban az esztendőben vezényelte Schreker Kamaraszimfóniáját, majd később Ernst Toch Mesejáték-nyitányát. Furtwängler választása lehetett, bár gondolom, otthoni kényszer eredményeképp, a náci-kedvenc Max Trapp I. Concertója nyitótételének bemutatása 1939-ben – önként s dalolva, gondolom, a teljes művet nem vett tudomást arról, melyik zeneszerzőnek milyen káderlapja van a hitleri Németországban, hogy 1938-ban bízta Ansermet-re, a már emigrációban élő Hindemith Mathis a festő-szimfóniájának első magyarországi megszólaltatását. Éppen azt a Hindemith-darabot, amelynek berlini ősbemutatója 1934-ben óriási botrányba fulladt s kenyértöréshez vezetett a zeneszerző és hazája között. Ha még megemlítem az osztrák zenéből Korngold valamint Reznicek egy-egy nyitányát, és a Pozsonyban, három évvel Dohnányi előtt született Franz Schmidt II. szimfóniáját, továbbá Variációk egy huszárdalra című kompozícióját, a felsorolás teljes.

Dominált a latin országok – kiváltképp Olaszország – új zenéje. Itália túlsúlyára jellemző, hogy a Filharmonikus hangversenyeken megszólaló 64 kortárs zeneszerző közül 15, a 115 új import-kompozícióból 28, 194 előadásukból 49 olasz. Megközelítőleg egynegyede ez a zenekar kortárs nemzetközi repertoárjának. Respighi a messze legtöbbet játszott zeneszerző – nyolc műve összesen 31-szer hangzott el. A névsorban szerepel Casella, Malipiero, Pizetti, de Dallapiccola és Petrassi is. Sőt, két kompozícióval Vittorio de Sabata a zseniális karmester, kit zeneszerzőként nem jegyeznek rég.

Nem tudom, vajon csakis Dohnányi személyes zenei ízlését képezi-e le a hangsúlyt olasz jelenlét, vagy része volt-e ebben az orientációban a hivatalos magyar külpolitika sugallatának is. Tudniillik az I. világháború után nemzetközi karanténba zárt magyar állam Itáliában talált kitorési pontot, amit jól jelez az 1927-ben

– nem minden előzmény nélkül – megkötött magyar-olasz barátsági szerződés, az első ilyen diplomáciai okmány 1919 óta. Meglehet, e sugallat feltételezésének nincs alapja, mivel a 30-as évek derekától egyre erősödő német orientációnak mondhatni semmi hatása nem volt a magyar zenekultúrára. Volt viszont a budapesti Olasz Kulturális Intézetnek, amely az évtized végétől hatékonyan szervezte a zenei kapcsolatokat. A többi között az Intézetnek köszönhető Dallapiccola, Petrassi budapesti látogatása.

A spanyol zenét egymaga reprezentálta De Falla. A franciát sorozatos Debussyk, Ravelek határozták meg. Hozzá kell tennem, Dohnányi működése előtt az orkesztális Debussy alig, Ravel pedig egyáltalán nem volt ismert Magyarországon. Missziónak tekinthető tehát műveik összesen 39 előadása. A Hatok-at Honegger képviselte a Filharmoniai Társaságban, a francia zenét kivüle Dukas, Koechlin, Ropartz, Roussel, Florent Schmitt. Magam is fölöttébb meglepődtem, hisz százszor is végignéztem már más-más szempontból Csuka Bélának a Filharmonikusok első 90 évét feldolgozó, általam salátává olvasott, jubileumi könyvét... Meglepettem tehát, amikor a mai találkozóra készülvén szemembe ötlött a Filharmonikusok Messiaen-bemutatója 1938-ból! Roger Desormière vezényelte a Les Offrandes oubliées című, 1931-ből való Messiaen-kompozíciót. A zeneszerző teljesen ismeretlen volt Magyarországon, legfeljebb Lajtha László, ha tudott róla. Gyanítom, a világ sem tudhatott Messiaenről valami sokat azidőtájt, bár ennek inkább Wilhelm András lehet a megmondhatója.

A majdhogynem kötelező Elgarok mellett a brit zenét mindössze Carpenter szvitje és Holst Planéták-szimfóniája képviselte, jóllehet a fiatal Dohnányinak szoros kapcsolata volt a szigetországgal. Jóval hangsúlyosabb az orosz zene, tekintet nélkül országhatárookra, vagy arra, hogy a zeneszerző fehérre vagy vörösre volt-e festve. 10 Stravinsky-opusz 19 előadást ért meg. A Sacre du printemps-t – bár tekintélyes késedelemmel – 1929-ben maga Dohnányi dirigálta. Igor cár megismertetésében kétségtelenül úttörésre vállalkoztak Filharmonikusaink. Említem Rachmaninovot, az 1935-ben már visszavonult Prokofjev, Mosszolov A gyár – nálunk „Vasöntöde. Gépzene” címmel bemutatott – nem éppen remekművű, de világsikerű kompozícióját...

(folytatjuk)